

Yeni Asur Metinlerinde Geçen “Masennu” Unvanlı Bazı Memurlar

Some Officials of “Masennu” Titles in the Neo-Assyrian
Documents

H.Hande DUYMUŞ FLORIOTI*

Öz

Asur tarihinin Yeni Asur Dönemi (yak. M.Ö.934-609) olarak adlandırılan bölümünde başa geçen kralların ülkeyi, gelişmiş bir bürokrasi anlayışı ile yönettikleri anlaşılmaktadır. Merkezde ve en üstte kralın olduğu bu yönetim anlayışında ülke eyaletlere ayrılmıştı. Eyaletlere merkezdeki sarayların birer küçük örneği yapılmış, başlarına da merkezden atanan yönetici ve memurlar yerleştirilmiştir. Bunlardan birisi de, çivi yazılı metinlerde Sumerce ^{LÚ}AGRIG, LÚ.IGI.DUB, Akadca “masennu” veya “abarakku” olarak geçen ve çoğunlukla “hazineci” veya sadece “yüksek dereceli memur” şeklinde tercüme edilen memur sınıfıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Asur, Eyalet Sistemi, ^{LÚ}AGRIG, LÚ.IGI.DUB, masennu, abarakku.

Abstract

It is understood that Assyrian kings administered the country via improved bureaucracy mentality in the Neo-Assyrian Period. Kings were in the center and top in this mentality and also the country was divided as provinces. Provinces included a palace like the great center palace which were administered by governors or officials. One of the high officials was ^{LÚ}AGRIG, LÚ.IGI.DUB as Sumerian, “masennu” or “abarakku” as Akkadian and generally translated as a “treasurer” or only “high official”.

Keywords: Neo-Assyrian, Province System, ^{LÚ}AGRIG, LÚ.IGI.DUB, masennu, abarakku.

* Yrd.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi ABD, Denizli, hhduymus@pau.edu.tr.

Giriş

Asur İmparatorluğu'nun merkezi politik bir yapıya sahip olduğu ele geçen çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Tüm güç kralın elinde olmasına rağmen, onun idaresi, küçük bir azınlığın, yardımcı yönetici sınıfın yardımı ve desteği ile sürebilirdi. Bu bağlamda, yüksek dereceli memurlar gündeme gelmektedir¹. Gerçekten, Yeni Asur kralları, ülkeyi başkentteki saraylarından, burada oluşturdukları iyi işleyen bir bürokrasi ve uzak bölgelerde kurdukları eyalet merkezleri kanalıyla yönetmişlerdir. Yeni Asur dönemi boyunca yönetici sülale ve merkez bürokrasisi, sırasıyla başkent olan Asur, Kalhu (Nimrud), Dur-Şarrukin (Korsabad) ve Ninive (Koyuncuk) kentlerinde ve buralarda inşa edilen saraylarda ikamet etmiştir².

Asur kralları geleneksel olarak kendilerini, ülkenin valisi ve Asur tanrısı tarafından tayin edilmiş idareciler olarak görmekteydiler. Bu durum, Asur krallarının bir din görevine atanma merasimlerinde yer alan şu formülle ifade edilmektedir:

“Tanrı Asur kraldır, XX ise (Tanrı) Asur’un vekilidir.” Ülkenin gerçek sahibi ve Asur kralının hükümdarı olarak Tanrı Asur’a bu gönderme, dünyevî vekillerinin hareketlerini meşrûlaştırmakta ve ona dışarıdan bakıldığında sınırsız gibi görünen bir tasarruf hakkı sağlamaktaydı³. Peki kral bu tasarruf hakkını kimlerle paylaşmaktaydı?

Asur ülkesi, daha önce de belirttiğimiz üzere, eyaletlere ayrılmıştı. Buralara başkenttekilerin küçük birer kopyaları olan eyalet sarayları yapılmış, oluşturulan bürokrasi ve atanan yöneticiler de merkezi anlayışın temsilciliğini üstlenmişlerdir⁴. Dolayısıyla kral, sınırsızmış gibi görünen tasarruf hakkını, merkezde ve eyaletlerde bulunan yüksek dereceli memurlarla paylaşmakta idi.

Çivi yazılı kaynaklar incelendiği zaman, hem sarayda, hem de eyaletlerde çok sıkı bir hiyerarşik düzenin var olduğu anlaşılmaktadır. Görevlilerin çoğu imparatorluk eyaletlerinde görev yaptıklarından genellikle merkezden uzaktılar. Merkezden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, hakimiyet bölgelerindeki halkı yönetmek, askeri seferlere ordularını seferber etmek, kralın şahsında siyasal ve törensel diğer yükümlülükleri yerine getirmek gibi

¹ Raija Mattila, *The King's Magnates, A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, State Archives of Assyria Studies (SAAS) XI, Neo-Assyrian Text Corpus Project (NATCP), 1999, s.3

² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yay.,İstanbul 2006, s.183.

³ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Çev. Aslı Yarbaş, İlya İzmir Yayınevi İzmir 2004, s.130.

⁴ Köroğlu, a.g.e., s. 186-187.

görevleri yapmak zorundaydılar Bu bağlamda, kral ve ailesinin yanı sıra, Yeni Asur saraylarında, çoğu eyaletlerde görevlendirilen, doğrudan Asur kralına bağlı, en azından yedi önemli memur sınıfının görev yaptığı anlaşılmaktadır:

1. Saray muhbiri: nagir ekalli
2. Büyük saki: rab šāqê
3. Hadımbaşı: rab ša-rēši
4. Hakimbaşı: sartinnu
5. Büyük vezir: sukallu
6. Ordu komutanı: turtānu

7.grup memur sınıfı ise, çalışmamızda ele alacağımız ve kaynaklarda çoğunlukla “hazineci” olarak tercüme edilen Masennu/Abarakku’dur⁵. Bu görevlilerin varlığı, Orta Asur zamanında dahi ispatlanabilmektedir⁶. “Eyalet yöneticisi”ni ifade etmek için ise, *bel pihati* veya *šaknu* terimleri kullanılmıştır⁷.

Tüm bu üst düzey görevlere kral soyundan, önemli aileler ve yerel yöneticilerin sülalesinden gelenler ya da yetenekli hadım (ša-rēši) memurlar atanabilmekteydi. Özellikle III.Tiglat-Pileser sonrasında yapılan reformlarla hadım memurlar, haremdeki görevlerinin yanı sıra eyalet yöneticiliklerine kadar yükseltilmişlerdir⁸. Bunda, en önemli etken, hadım memurların, soylarını devam ettirme endişesi taşımadıkları için⁹, iktidar hırslarından arınmış olmaları ve krala sadık kalmalarıdır. Ayrıca, Asur imparatorluk mekanizması yerel ve yabancı seçkin tabakayı bünyesinde birleştiren ve eriten bir yapıya sahiptir¹⁰. Dolayısıyla söz konusu memurların Asurlu olma

⁵ Gojko Barjamovic, “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879 – 612 BCE”, J. Duindam, T. Artan & M. Kunt (eds.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective, Rulers & Elites: Comparative Studies in Governance Vol. 1*, Leiden, Brill, 2011, s.42.

⁶ Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s. 135.

⁷ Köroğlu, a.g.e., s.185. Detay için bkz. Richard A.Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times I”, *JAOS*, 87/4, Oct.-Dec.1967 ; Richard A.Henshaw, “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times II”, *JAOS*, 88/3, Jul.-Sep.1968; J.N.Postgate, “Assyria: the Home Provinces”, *Neo-Assyrian Geography*, (ed.) Mario Liverani, Roma, Università di Roma “La Sapienza”, Dipartimento di Scienze storiche, archeologiche e antropologiche dell’ Antichità, Quaderni di Geografia Storica 5, 1995, s.4 vd.

⁸ Köroğlu, a.g.e., s.185; Hadım memurlar, rölyeflerde “sakallılar”ın aksine “sakalsız” olarak tasvir edilmişlerdir. Bkz. Cancik-Kirschbaum, a.g.e., s.138.

⁹ Jane R.Mcintosh, *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, California 2005, s.181.

¹⁰ Barjamovic, a.g.m., s.41.

zorunlulukları yoktu. Krala sadık oldukları sürece yabancılar da bu önemli görevlere getirilebilirlerdi¹¹.

1.Masennu Teriminin Anlamı ve Masennu'nun Görevleri

Yeni Asur dönemi metinlerinde masennu, “IGI.DUB; LÚ^v.IGI.DUB; LÚ^v.IGI.UM; LÚ.ma-se-nu” şeklinde geçmekte ve genellikle “hazineci, hazinedar” olarak tercüme edilmektedir¹². Bununla birlikte, Sumer metinlerinde ^{LU}AGRIG kullanımı da görülmekte olup, Akadca’ya abarakku¹³ olarak geçmiş, Babil metinlerinde ise çoğunlukla masennu olarak kullanılmıştır¹⁴. Bu terimlerin aynı anlamda kullanıldığı yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sumer çağında genellikle ekonomik içerikli metinlerde geçen¹⁵ terim, Hitit ve Yeni Asur dönemi çivi yazılı metinlerinde de yine benzer içerikte metinlerde geçmektedir¹⁶. Özellikle, Orta ve Yeni Asur dönemlerinde “masennu” kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir¹⁷. Bu nedenle, çalışmamızda “abarakku” yerine “masennu” terimini kullanmayı uygun buluyoruz.

Abarakku/Masennu terimleri, genellikle “*tapınak ve saraylarda kahya, vekilharç, hazineci, mabeynci, idare memuru, hazinedar, ambar memuru*” olarak tercüme edilmektedir¹⁸. Söz konusu memur sınıfı, aynı zamanda, “*Her bir şehirde kraliyet mülklerini yöneten ve kralın seyahatleri sırasında*

¹¹ Asur kralına sadakat, metinlerinde vurgulanan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Asur devletinin M.Ö.830’dan 745’e kadar olan süreçte Urartu ve Babil lehine, güç ve toprak kaybetmesinde, eyaletlerde büyük güç kazanan yöneticilerin Asur kralına karşı tehdit unsuru olmaları etkili olmuştur. Bkz. A.K.Grayson, “Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eight Centuries”, State Archives of Assyria Bulletin, VII/1, 1993, s.19.

¹² Bkz. SAA 01, 003; SAA 01,046 (Bkz. Şekil II); SAA 01,049 (Bkz. Şekil III); SAA 01,054; SAA 01, 094; SAA 01,100; SAA 01,150; SAA 01,236; SAA 05, 096; SAA 05; 097; SAA 05, 108; SAA 05; 110; SAA 05, 257; SAA 06, 010; SAA 06,018; SAA 06, 096.

¹³ R.Hess-D.T.Tsumura, *Ancient Near Eastern, Literary and Linguistic Approaches to Genesis I-II*, Vol.4, USA 1994, s.113; Gordon Whittaker, *The Case of Euphratic*, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol.2, No.3, 2008, s.161.

¹⁴ Halet Çambel, *Karatepe-Arsıntaş: The Inscriptions, Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol.II, Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprach-und Kulturwissenschaft.Nf., Berlin 1998, s.58.

¹⁵ Benjamin Foster, “A New Look at the Sumerian Temple State”, *JESHO*, XXIV/3, 1981, s. 232.

¹⁶ Detay için bkz. Itamar Singer, “The AGRIG in the Hittite Texts”, *Anatolian Studies*, Vol.34, London 1984, s.97-127.

¹⁷ Alan Millard, “The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC”, *State Archives of Assyria Studies*, Vol.II, Helsinki, 1994, s.7, dipnot 14.

¹⁸ CAD A, Vol. I, s.32; CAD M, Vol. X, s.363-364.

ona eşlik eden ve bakımını yapan görevli” olarak ifade edilirken¹⁹, bazen de sadece “*yüksek dereceli memur*” şeklinde genel bir tanımlama yapılmıştır²⁰.

Yeni Asur metinlerinden anlaşıldığına göre, Asur sarayında, krala hizmet eden bir masennu olduğu gibi, veliaht prensin ve kraliçenin de birer masennu’sunun olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, aynı zamanda, kraliyete ait özel eşyaların taşınması gibi özel görevleri yerine getirirdi²¹. Dolayısıyla, farklı görevleri yerine getirdikleri anlaşılan masennu’ların bir kısmının eyaletlerde görevlendirildiğini ve hazineci olarak görev yaptıklarını net olarak biliyoruz²².

Yeni Asur dönemi yazılı kaynaklarında “*XX yetkilinin eyaleti*”²³ şeklinde ifadelerin olması, bu yetkililerin hakimiyet sahasında ve eyalet sınırlarında olan şehirlerin söz konusu yetkililerce idare edildiğini göstermektedir²⁴. Dolayısıyla masennu, kraldan sonra önemli yetkileri olan görevliler arasında sayılabilir²⁵. Öte yandan, eyaletlerde görev yapan masennu unvanlı memurların kendi emirlerinde ordularının olduğu anlaşılmaktadır²⁶. Bununla birlikte söz konusu memurlar, Asur merkez ordusu için gerekli olan teçhizatı da sağlamakla yükümlüdürler²⁷.

Tüm bu bilgiler ve “masennu” terimine yüklenen farklı anlamlar, söz konusu unvana sahip memurların hazineci unvanıyla, eyaletlerde, saray ve tapınaklarda yaptıkları farklı işleri ifade etmesi bakımından dikkate değerdir.

¹⁹ Esmâ Reyhan, “Hititler’de Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, C.2, S.4, Ankara 2009, s.167, dipnot.39. Krala eşlik etmesi, bu memurun kralın güvenliğinden de sorumlu olduğu ihtimalini akla getirir ki, abarakku, Köroğlu, a.g.e., s.185’te “güvenlik sorumlusu” olarak tercüme edilmiştir. Eponim listelerinde M.Ö.675 yılında, “büyük masennu” olarak görünen Nabu-ahhe-iddina, Yeni Asur metinlerinde “*kralın koruması*” şeklinde geçmektedir. Bu durum, masennunun aynı zamanda kralın güvenliğinden sorumlu kişi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Bkz. *SAA 16, 083*; Eponim için bkz. Henshaw, a.g.m., s.471; Millard, a.g.m., s.57-62.

²⁰ Bernice Varjick Hecker, *The Biradical Origin of Semitic Roots, PhD Dissertation*, The University of Texas at Austin, May 2007, s.77.

²¹ *CAH III/2*, s.200.

²² Peter Bedford, *Empire and Exploitation: The Neo-Assyrian Empire*, Social Science History Institute, Stanford University, May 21-22, 2001, s.8.

²³ “*mât mašenni*”, “*mât rab šaqê*”, “*mât nagir ekalli*”: Masennu’nun memleketi, rab šaqê’nin memleketi, nagir ekallinin memleketi ifadeleri ve memleket sınırları için bkz. Harita I.

²⁴ Postgate, a.g.m., s.6.

²⁵ Grayson, a.g.m., s.21.

²⁶ Henshaw, a.g.m., s.521.

²⁷ S.Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Ashurbanipal*, Part II: Commentary and Appendices, AOAT Bd.5/2, Verlag, Neukirchen-Vluyn 1983, s.37.

II.Sargon döneminde Tab-sill-Eşarra adlı yönetici tarafından krala yazılan mektuplar konumuzla ilgili ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlardan ilkinde, Opis şehrinde, masennu'nun gümüş taşımak için kullandığı botun, saman ve yem taşımak için kullanılması istenirken²⁸, diğerinde bir yangın felaketinden sonra kalan kerestenin sayımı ve bir kısım zarar görmüş kerestenin masennu'ya ve nagir ekalli'ye gönderilmesi konu edinilmiştir²⁹.

Aynı döneme ait başka bir metinden anlaşıldığına göre ise, Aşşur-şumi-ke'in isimli yönetici, Asur kralı için boğa temin etmekle görevlendirilmiştir. Mektuptan nagir ekalli, rab şaqa ve masennu'dan boğa temin edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır³⁰. Başka bir metinde ise, bir koyun çalma olayından bahsedilmekte ve ileri gelenlerin masennu'nun huzurunda toplanıp meseleyi çözmeye çalıştıkları görülmektedir³¹. Tüm bu bilgiler, masennu'nun hukukî bazı görevleri de yerine getirdiğini gösterir.

Yeni Asur Devri metinleri genel olarak incelendiğinde, “*X şehri yöneticisinden Asur kralına*” hitaben yazılmış oldukları görülür. Mektuplar, genellikle aynı tarz bir giriş cümlesi ile başlamakta, sağlık ve iyilik temennisinden sonra dilek veya problem yazılmaktadır. Bu mektuplar arasında masennu'ya hitaben yazılmış olanlar da mevcuttur. Mektuplar, üslup ve şekil olarak, krala hitaben yazılanlara benzemektedir³². Bu durum, yöneticilerin nazarında masennu'nun sahip olduğu yeri göstermesi açısından dikkate değerdir.

Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Yeni Asur döneminde, bürokraside yer alan görevlilerle ilgili bilgi sahibi olduğumuz temel kaynaklar, söz konusu dönemde oluşturulan eponim listeleri³³ ile Asur kraliyet arşiv metinleridir. Yine Nimrud ve Tell-Halaf'tan ele geçen belgeler ile Aramice kaynaklar da bu hususta önemli bilgiler sunar³⁴. Ancak biz çalışmamızda, temel kaynaklar arasında ilk sırada yer alan Yeni Asur kraliyet arşiv

²⁸ SAA 01, 094.

²⁹ SAA 01, 100.

³⁰ SAA 01, 050.

³¹ SAA 01, 236.

³² Karşılaştırma için bkz. SAA 05, 096; SAA 05, 097; SAA 05, 110.

³³ Akadca Limmu. Bu dönemde yeni yıl törenlerini, tahta çıktıklarının ilk yılında krallar, sonraki yıllarda ise limmu olarak atanan yüksek rütbeli memurlar yönetirdi. Limmuların isimleri alt alta yazılarak oluşturulan kesintisiz listeler, M.Ö.IX. yüzyılın ilk yarısından VII. yüzyıl sonuna uzanan dönemi kapsar. Bu listelere bazı önemli olaylar da kaydedilmiştir. Bu olaylar arasına, beklenmeyen bir biçimde, bir güneş tutulması da eklenmiştir. Gökbilimciler, söz konusu güneş tutulmasının 15 Haziran 763 yılında gerçekleştiğini hesaplamış ve tüm listenin tarihsel bağlamda doğrulanmasını sağlamışlardır. Bkz. Köroğlu, a.g.e., s.152 vd.

³⁴ Grayson, a.g.m., s.20.

metinleri ile bu dönemde oluşturulan eponim listelerinin verdiği bilgileri değerlendireceğiz. Bununla birlikte metinlerdeki en büyük eksik, söz konusu memurların hakimiyet sahalarının açık olarak belirtilmemiş olmasıdır.

2. Masennu Unvanlı Bazı Memurlar

2.1. Masennu Yahalu

M.Ö.833 eponiminde³⁵, Asur kralı III.Salmanassar döneminde “masennu rabu” yani “büyük masennu” olarak görev yapmıştır³⁶.

Yahalu’ya ait kilden ve küp şeklinde bir yazıt ele geçmiştir³⁷. Yazıtta: “*Gümrük şefi, Erimmu(?), Uqi, Mehrani, Qumeni ve Kibşuni’nin yöneticisi, Asur kralı Salmanassar’ın büyük masennusu*” ifadeleri yer alır³⁸.

I.Yüz	II.Yüz
aš-šur bēlu rab[û]	šá ^{md} šúl-ma-nu-ašarēd
^d Adad bēlu rabû	šar ₄ ^{mat} aš-šur
pu-ú-ru	^{amēl} šá-kin
šá ^{mia} -ha-li	^{māt} kip- šu-ni
[m]asenni rabî	^{māt} qu-me-[n]i
III.Yüz	IV.Yüz
^{māt} me-eh-ra-ni	ebûr ^{mat} aš-šur
^{māt} Ú-q[i]	līšir ^{lid} lidmiq
^{šad} e-ri-ni[m]	ina pāni aš-šur
rāb ka-a-ri	^d Adad
ina li-mí-šú	pu-ur- šú
pu-ri-šú ³⁹	li-l[i]-a ⁴⁰ .

³⁵ Grayson , a.g.m., s.36, 40; Millard, a.g.m., s.57.

³⁶ Henshaw, a.g.m., s.470.

³⁷ Bkz. Şekil I.

³⁸ Grayson, a.g.m., s.36.

³⁹ Postgate, a.g.m., s.6’da Yahalu’nun hakimiyet sahasındaki yer isimleri:

URU Kibşuni

KUR Qumeni

KUR Mehrani

KUR Uqi

KUR Erin(im) şeklinde okunmuştur. Yahalu’ya ait eyalet sınırları için bkz. Harita I.

Yahalu'nun eponiminde, M.Ö.833 yılında, Que'ye sefer yapılmıştır⁴¹. Yahalu, tekrar M.Ö. 824/823 ve 821'de eponim listelerinde geçer. Fakat ikisinde de bu unvanı taşımaz. M.Ö.820'de ise "büyük ordu komutanı" olarak görünür. Dolayısıyla daha yüksek bir mevkide karşımıza çıkar⁴². Buradan söz konusu memurluğun, ömür boyu sürmediği ve görevde yükseltilmenin olabileceği sonucuna ulaşıyoruz. Ancak bu göreve getirilmek için hangi şartların arandığı ya da ne kadar süreyle görevlendirme yapıldığı gibi sorular, mevcut bilgilerimiz dahilinde şu an için cevapsız kalmaktadır.

2.2. Masennu Šamaš-nasir

M.Ö.809 yılında Asur'da III.Adad-Nirari döneminde masennu olarak görev yapmıştır⁴³. Kralın emri ile kendisine büyük bir toprak bahşedilmiştir. M.Ö. 788 yılında III.Adad-Nirari'nin başka bir emriyle Asur tapınağında görevlendirildiği zaman da hala aynı unvanı taşıdığı anlaşılmaktadır⁴⁴.

Yeni Asur döneminde, kral II.Sargon dönemine tarihlenen metinlerde, aynı isimle (Šamaš-nasir, ^d Šá-maš-PAB-ir⁴⁵) bir memurun görev yaptığı anlaşılmaktadır. Çok kırık olan metinden memurun unvanı net olarak anlaşılacakla beraber, metnin içeriğinin büyükbaş hayvan, arpa ve yem transferi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶.

2.3. Masennu Aššur-taklak

M.Ö.805 yılında, Asur kralı III.Adad-Nirari döneminde masennu olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır⁴⁷. Onun eponiminde Arpad üzerine sefer düzenlenmiştir⁴⁸.

M.Ö. 802'ye tarihlenen bir kontratta aynı ismin geçtiği görülmektedir. Kontrat, bir adama ev satışı ile ilgilidir ancak söz konusu kişi burada aynı unvanı taşımaz. Eğer masennu Aššur-taklak ile aynı kişi ise burada mevkide bir düşüş vardır⁴⁹. Dolayısıyla görevde yükseltilme olabileceği gibi, mevkide düşüş de olabilmektedir.

⁴⁰ Millard, a.g.m., s.8.

⁴¹ F.N.Jones, *The Chronology of the Old Testament*, USA 2005, s.283; Millard, a.g.m., s. 57 vd.

⁴² Grayson, a.g.m., s.36; Henshaw,a.g.m., s.470.

⁴³M.Ö.809 eponiminde, Millard, a.g.m., s.57'de Šamaš-nasir geçmez. Onun yerine Asur kralının kendisi (III.Adad-Nirari) görünmektedir.

⁴⁴ Grayson, a.g.m., s.35.

⁴⁵ *SAA 15, 024* (Bkz. Şekil IV); *SAA 15, 195*.

⁴⁶ *SAA 15, 195*.

⁴⁷ Grayson, a.g.m., s.35.

⁴⁸ Jones, a.g.e., s.283; Millard, a.g.m., s.57.

⁴⁹ Grayson, a.g.m., s.38.

2.4.Masennu Nabu-išdeia-ukin

M.Ö.777’de IV.Salmanassar döneminde masennu olarak görev yapmış ve onun eponiminde İtua’ya karşı sefer düzenlenmiştir⁵⁰.

2.5.Masennu Šamaš-kina-dugul

M.Ö.749 yılında V.Aššur-Nirari döneminde görev yapmıştır⁵¹. Onun eponiminde Namri’ye sefer düzenlenmiştir⁵².

Yeni Asur döneminde ise, aynı isme (Šamaš-kina-dugul, ^{md}UTU-GIN-du-gul), kral Asurbanipal ve sonrası dönemi metinlerinde rastlanılmakta ancak söz konusu şahsın görevi ve unvanı hakkında bilgi edinilememektedir⁵³.

2.6.Masennu Sin-Taklak

M.Ö.739’da Sin-Taklak masennu olarak geçmektedir. Onun eponiminde Ulluba’ya karşı sefer düzenlenmiştir. Ulluba, Mila Mergi yazıtından bilinmektedir. Kessler, Ulluba’yı III.Tiglat-Pileser döneminde masennunun eyaleti içerisinde gösterir. Bölge, rab šaqe’nin eyaleti ile sınırdış gözükür⁵⁴. Kuşatma sonrasında Ulluba ele geçirilmiştir⁵⁵.

Yeni Asur döneminde III.Tiglat-Pileser dönemine tarihlenen bir metinde, masennu Sin-Taklak’ın eponiminde bir anlaşmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Metin çok kırık olduğu için içeriği tam olarak anlaşılammakla beraber, okunabilen kısımları oldukça dikkat çekicidir:

1. ku-um NA₄.KIŠIB-šu₂-nu su-pur- šu₂-nu iš-[kun]

2. su-pur ^msa-gab su-pur ^mšam-ša₂-a-ni-DINGIR

....kırık.....

r.6. ITI.ŠE UD 19-KAM₂ lim-mu

r.7. ^m30-tak-lak LU₂.IGI.UM

“Onlar, mühürleri yerine turnaklarını bastılar.Sagab’ın turnağı, Šamšani-ilu’nun turnağı, ...nın...kırık....

Adar ayının (12), 19.günü, hazineci (masennu) Sin-Taklak’ın eponim yılında”⁵⁶.

⁵⁰ Jones, a.g.e., s.284; Millard, a.g.m., s.58.

⁵¹ Grayson, a.g.m., s.40, 48.

⁵² Millard, a.g.m.,57-62; Jones, a.g.e., s.284.

⁵³ SAA 14, ch.15.

⁵⁴ Postgate, a.g.m., s.7.

⁵⁵ Jones, a.g.e., s.284; Millard, a.g.m., s.59.

⁵⁶ SAA 06,018.

Metinde masennu Sin-Taklak'ın adı net olarak okunduğu gibi, “*mühürleri yerine tırnaklarını bastılar*” ifadesi, günümüzde hala geçerli olan “*imza atma yerine parmak basma*” işlemini hatırlatmaktadır⁵⁷.

2.7.Masennu Tab-şar-Aşşur

M.Ö.717 yılında II.Sargon döneminde masennu olarak görev yapmıştır.Onun eponiminde Dur-Şarruken kurulmuştur⁵⁸.

Kral Sargon döneminde birçok metinde geçen söz konusu masennu'nun adı, ^mDÜG-IM-aş-şur, ^mDÜG.GA-IM-aş-şur, ^mDÜG.GA-IM-^daş-şur şeklinde geçmektedir⁵⁹.

Asur kraliyet arşivlerinde Tab-şar-Aşşur'dan Kral Sargon'a hitaben yazılmış mektuplar ele geçmiştir. Bu mektuplardan, hazineci olarak Tab-şar-Aşşur'un faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Kralın isteği üzerine altın tedariki⁶⁰, toplama, tartma ve dağıtma işleri⁶¹, mücevherlerle ilgili meseleler⁶², Asur'da yapılan taş basamakların botlarla başka bir yere transfer edilmesi⁶³, bazalt levha transferi⁶⁴, kereste temini⁶⁵,bir tapınağın kapısına sütun temeli açmak ve bronz arslan heykelleri yerleştirmek⁶⁶, saray rölyefleriyle ilgili mevzular⁶⁷ gibi çeşitli tapınak ve saray işleri, Tab-şar-Aşşur'un şahsında “masennu”nun yaptığı işler arasında görülmektedir. Tüm bu görevler, anlaşılacağı üzere, ekonomik içeriklidir.

Tab-şar-Aşşur, yukarıdaki görevlerin yanı sıra, Asur merkez ordusu için diğer yüksek rütbeli memurlardan asker ve savaş arabası temini gibi askeri içerikli görevleri de yerine getirmiştir. Aşağıdaki metin, bu hususa güzel bir örnek teşkil eder:

⁵⁷ SAA 06,096 no'lu metinde de “*o, mührü yerine tırnağını bastı*” ifadesi net olarak okunmakta ve uygulamanın, söz konusu dönemde yaygın olarak mevcut olduğunu akla getirmektedir.

⁵⁸ Millard, a.g.m., s.60.

⁵⁹ SAA 01, 041;SAA 01, 042, SAA 01, 043; SAA 01, 044; SAA 01, 045; SAA 01, 047; SAA 01, 049; SAA 01, 050; SAA 01, 051; SAA 01, 052; SAA 01, 053; SAA 01, 054; SAA 01, 056; SAA 01,058; SAA 01, 060;SAA 01, 062; SAA 01, 064; SAA 01, 065 (Bkz. Şekil V); SAA 01,066; SAA 01, 067, SAA 01,070; SAA 01,071; SAA 01,073; SAA 01,074; SAA 05,282.

⁶⁰ SAA 01, 051.

⁶¹ SAA 01, 052.

⁶² SAA 01, 053.

⁶³ SAA 01, 056.

⁶⁴ SAA 01, 058.

⁶⁵ SAA 01, 062.

⁶⁶ SAA 01, 066.

⁶⁷ SAA 05, 282.

- 1.[a-na LUGAL EN-ia]
- 2.[ARAD-ka ^mDUG₃-IM-aš-šur]
- 3.[lu DI]-mu a [-na LUGAL EN-ia]
- 4.[ki-i] ša a-na LUGAL [EN-ia]
- 5.[UD]-16-KAM ina sa-har [UD-me]
- 6.[GIŠ].GIGIR-MEŠ ša LU₂^v.GAL-MEŠ a-[ma-har]
7. [i]-da-nu-u-ni LU₂^vtur-[ta-nu]
8. [LU₂^v].sar-tin-nu LU₂^v.SUKKAL
9. [LU₂^v].NIGIR₂-E₂.GAL.LU₂^v.GAL-[KAŠ.LUL]
- 10.LU₂^v.IGI.DUB LU₂^v.EN.NAM ša [URU.Kal-ha?]
- 11.PAB 01 [me] GIŠ.GIGIR-MEŠ ša sal šab [XX]
- 12.i-ma-tah-u-ni ša [XX] LU₂^v.GAL-[SAG]
13. [u] LU₂^v.EN.NAM ša NINA.KI [XX]
14. [X] mu-te-e mi-i-[nu]
15. ša LUGAL be-li₂ i-qab-bu-[u-ni]
16. [X] a mu nu ni mar GIŠ. [GIGIR-MEŠ]
17. [XX]-ni-tu tu-[XXXX]
- b.e.18. [XX] u ni [XX]
- r.....kırık.....
- e.1. [XXX] X ša LU₂^v. -[XXXX]

“Kralım, efendime hizmetçin Tab-šar-Aššur(dan). Kralımın, efendimin sağlığı iyi olsun!

Kralıma, efendime yazdığım üzere, 16’sı öğleden sonra yüksek rütbeli memurların ordularını teslim alıyorum. Onlar, baş ordu komutanı, sartinnu, vezir, saray habercisi, baş saki, hazinedar ve Kalah?’in yöneticisi. (Onlar), 1(00) savaş arabalıyı bana bırakıyorlar (teslim ediyorlar). Ninive’nin yöneticisi ve hadım başının savaş arabalıları yoklar (eksikler). Kralım (bu konuda) ne söylüyor?”⁶⁸.

⁶⁸ SAA 01, 049.

Yukarıdaki metinden anlaşıldığına göre, masennu, emirleri doğrudan kraldan almakta ve beklenmeyen bir durum karşısında ne yapacağı hususunda yine krala danışmaktadır. Tüm bu hususlar, Asur merkezi otoritesinin tabletlere yansımalarıdır. Aynı döneme tarihlenen büyük kısmı kırık olan başka bir metinde ise, Kumme şehrinde yapılan kaçak ticaretle ilgili olarak, muhtemelen şehrin yöneticisi, hazinedar emir verdiği taktirde, söz konusu şahsı tutuklayacağını bildirmektedir:

r.....kırık...

r.1.[XX] XXX [XXX]

r.2.[XX] URU.ar-za-bi-a X [XX]

r.3. [XX]-ka ina qa-ab-si URU.ku-um-[me]

r.4. [X] X-bi ša sa-hi-ta-ti

r.5. ša KUR-aš-šur i-na-ši i-da-na [o]

r.6.ma-a šum₂-mu LU₂^v.IGI.DUB i-qa-[bi]

r.7.la-as-bat lu-bi-la a-na-[ku]

r.8.ki-i an-ni-i aq-ti₂-ba-šu₂ [nu-uk]

r.9.ina E₂-GAL a-šap-par mi-[i-nu]

r.10. ša qa-bu-ni-šu-u-ni [XXX]

r.11. [XXX] X [XXX]

.....kırık.....

e.1. [XXX] X ana-ku la-aš₂-pur ki-[i ša X]

e.2. [XXX]-ni a-na LUGAL EN-[ia XX]

e.3. [XXX il]-lik-u-ni ŠEŠ-šu₂ X [XXX]

e.4. [XXX] it-tal-ku-ni [XXX]

“Arbaziya şehri(nden)...Kumme'nin merkezinde ikamet ediyor ve kıymetli mallarla Asur'a ticaret yapıyor.Eğer hazineci emir verirse, onu tutuklayacağım....Ben ona şöyle söyledim: “Saraya yazacağım”. Ona her ne söylenirse söylensin...kırık... bana yaz...krala, efendime....”⁶⁹.

Mektuptan anlaşıldığı gibi, muhtemel yönetici, kaçak ticaret yapan şahsı uyarılmış ancak kendisine ne söylenirse söylensin söz konusu şahıs ticarete son vermemiştir. Bunun üzerine hazineciden emir bekleyen yönetici,

⁶⁹ SAA 01, 046.

büyük ihtimalle şahsı tutuklayacaktır. Bu mektup, bölgedeki tüm ticari ve ekonomik faaliyetten bölgenin masennu’sunun haberinin ve izninin olduğu izlenimi verir. Dolayısıyla kaçak ticaret yapan hapse atılacaktır. Bu durum da, masennu’nun hukukî meselelerde karar mekanizması olduğuna dair başka bir ipucudur.

Buraya kadar incelediğimiz metinlerden masennu’nun ekonomik, hukukî ve askerî görevleri yerine getirdiğini tespit ettik. Masennu, aynı zamanda dinî bazı görevleri de yerine getirmektedir. Aşağıdaki mektup son derece ilgi çekicidir:

1. a-na LUGAL be-li₂-a
2. ARAD-ka ^mDUG₃-IM-aš-šur
3. lu DI-mu a-na LUGAL EN-ia
4. UD-01-KAM ša TA^vE₂.GAL nu-su-ni
5. ina URU-u₂-ba-se-e be₂-da-ni
6. GIŠ.MA₂-MEŠ DI-mu UD-02-KAM
7. DINGIR-MEŠ [ša] LUGAL i-na-sur ina ša-li-in-te
8. ina [URU.ŠA₃-URU?] ni-qar-rib
9. qar-[ba-te-ia? u₂-ma-ma]-ni KUG.GI
10. X [XXX ina] E₂.aš-šur u₂-še-rab
11. [XXXXXXX]-MEŠ-ni
12. [XXXXXXX]-u-te
13. X [XXXX]-bu
14. u₃ [du₆-lu ša GIŠ].NA₂
15. i-[ba-ši ša GIŠ].NA₂
16. a-na da-mu-qi
- b.e.17. a-na ma-se-e
- b.e.18. ka-ra-ki
- r.1. šum₂-mu LUGAL be-li₂ i-qa-bi
- r.2. ina E₂.aš-šur nu-še-ri-ib-ši
- r.3. du₆-li-ni ki-i a-ha-iš

- r.4.ni-ik-ri-ik ne₂-pu-uš
 r.5.ka-qu-ru i-ba- ši
 r.6.u₃ a-na EN.NUN-ni SIG₅
 r.7.i-su-ri LUGAL be-li₂ i-qa-bi
 r.8.ma-a a-a-ka GIŠ.NA₂ te-rab
 r.9.ina E₂ LU₂^v.IGI.DUB ša E₂-aš-šur ša DINGIR-MEŠ
 r.10.ša URU.BAD₃-MAN-GIN ina ŠA₃-bi kam-mu-su-ni
 r.11.an-nu-rig qar-ba-te-ia u₂-ma-ma-ni
 r.12. u₂-še-rab u₃ GIŠ.NA₂ ina UGU ID₂-ma
 r.13.mu-šu₂ an-ni-u ina ŠA₃ GIŠ.MA₂ ta-bi-ad
 r.14.a-ni-nu ina UGU ID₂-ma ni-bi-ad
 r.15.EN.NUN- ša₂ ni-na-sar a-di mi-nu
 r.16. ša LUGAL be-li₂ i-šap-par-an-ni
 r.17.te₃-e-mu a-na LU₂^v.A.KIN liš-kun
 r.18.le-ti-qa lil-li-ka
 r.e.19.ina IGI-šu₂ a-da-gal
 r.e.20. GIŠ.NA₂ u₂-še-rab

“Kralım, efendime, hizmetçin Tab-šar-Aššur’dan. Kralımın, efendimin sağlığı iyi olsun!

Saraydan ayrıldıktan sonraki gün, geceyi Ubase’de geçirdik. Botlar iyi durumdadalar. Sonraki gün, kralın koruyucu tanrıları, biz emniyetle şehrin merkezine ulaşacağız ve ben (şahsen) altın (canavar heykellerini?) Asur tapınağına getireceğim.

...kırık.....ve yatak.Yatağı yıkamak ve dekore etmek için bir ritüel vardır. Eğer kralım, efendim, emrederse biz, onu Asur tapınağına getireceğiz ve ayinlerimizi birlikte yapacağız. Orada bir oda var ve bunun için uygundur.

Kralım,efendim, yatak nereye girecek diyebilir.Dur-Šarruken şehrinin tanrılarının kaldığı Asur tapınağının hazinecisinin evinde. Şimdi, ben şahsen canavar heykellerini? getiriyorum. Fakat yatak nehrin üzerinde ve bu gece botta kalacak.Biz de geceyi nehirde geçireceğiz ve kralım, efendim bana

talimat verene kadar onu gözleyeceğiz. Haberciye talimatı ver ve onu buraya gönder. Ben onu bekleyeceğim ve (sonra) yatağı getireceğim”⁷⁰.

Mektuptan da net olarak anlaşılacağı gibi, burada masennu, kült mallarının Asur’a taşınmasında aktif rol oynamaktadır.

Sonuç

“LÚ AGRIG, LÚ.IGI.DUB, masennu, abarakku” terimleri, Mezopotamya’da Sumer, Babil, Asur; Anadolu’da Hititler döneminde varlığına şahit olunan, Yeni Asur döneminde ise yaygın “masennu” kullanımı ile, “hazineci, hazinedar” olarak tercüme edilen memur sınıfını ifade etmektedir. Söz konusu memur sınıfının, yüksek dereceli memurlar arasında sayıldığı ve ekonomik, askeri ve dini içerikli görevleri yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Yeni Asur dönemi metinlerinden anlaşılacağı üzere, söz konusu görevde düşüş ve yükseliş olabilmektedir. Ancak bu değişikliğin hangi durumlarda gündeme geldiği net olarak belirtilmemektedir. Yine söz konusu göreve getirilmelerde, hangi kriterlerin arandığı, kaç yıl süre ile görevde kalındığı gibi hususlar da belirsizliğini korumaktadır. Ancak net olan, söz konusu şahısların eyalet, saray ve tapınaklarda kraldan sonra önemli görevleri yerine getirmeleri ve her durumda kral ile iletişim halinde olmalarıdır.

Aşağıdaki tablo, eponim listelerinin verdiği bilgiler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

M.Ö.	Masennu	Asur Kralı	Olay
833	Yahalu	III.Salmanassar	Que’ye sefer
809	Şamaş-nasir	III.Adad-Nirari	
805	Aşşur-taklak	III.Adad-Nirari	Arpad’a sefer
777	Nabu-işdeia-ukin	IV.Salmanassar	İtua’ya sefer
749	Şamaş-kina-dugul	V.Aşşur-Nirari	Namri’ye sefer
739	Sin-Taklak	III.Tiglat-Pileser	Ulluba alındı
717	Tab-şar-Aşşur	II.Sargon	Dur-Şarruken kuruldu

Tabloya göre, M.Ö. 833 yılından 717’ye kadar olan yaklaşık 116 yıllık süreçte 7 masennu görev yapmıştır. Ortalama olarak 17 yıl görev yaptıkları kabul edilirse, masennu’ların görevlerinde uzun süre kaldıkları anlaşılır.

⁷⁰ SAA 01,054.

Masennu'ların ekonomik, hukukî, askerî ve dinî görevleri yerine getirdiklerini tespit etmiştik. Bu cümleden olmak kaydıyla,

Ekonomik görevleri: Altın, gümüş toplama, tartma, dağıtma gibi mücevherat işleri, saray ve tapınaklar için kullanılacak değerli eşyaların temini ve transferi, hakimiyet bölgesindeki ticarî faaliyetlerin kontrolü, ekonomi için önem arz eden kerestecilikle ilgili işler, boğa dahil, büyük ve küçükbaş hayvan tedariki,

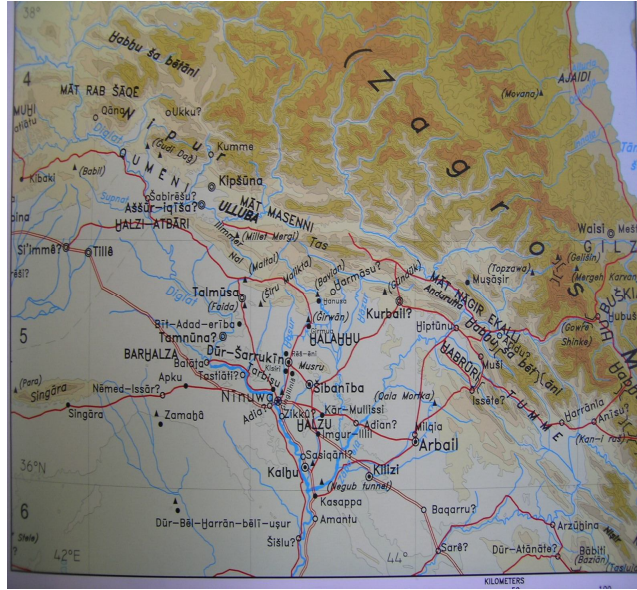
Hukukî görevleri: Hakimiyet bölgesindeki ticarî faaliyetin yasal olmasını sağlama, kaçak ticarete engel olma ve suçluları hapse attırma, bir koyun çalma örneğinde olduğu gibi, şahitleri huzuruna kabul etme ve bu tür meselelerde çözücü ve karar verici pozisyonunda olma,

Askerî görevleri: Gerekli olduğu takdirde kendi emrinde bulunan orduyu seferber etme, Asur merkez ordusu için asker ve savaş arabası gibi gerekli teçhizatı sağlama,

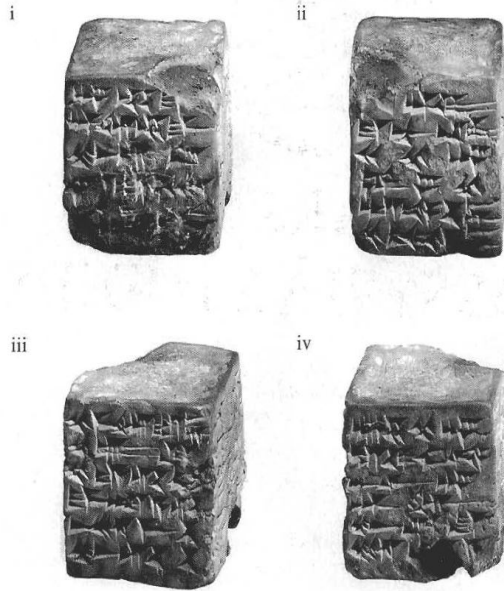
Dinî görevleri: Çeşitli tapınak işleri, kült mallarının korunması ve transfer edilmesi, çeşitli dinî ritüelleri yönetme şeklinde basit bir çıkarımda bulunabiliriz.

EKLER

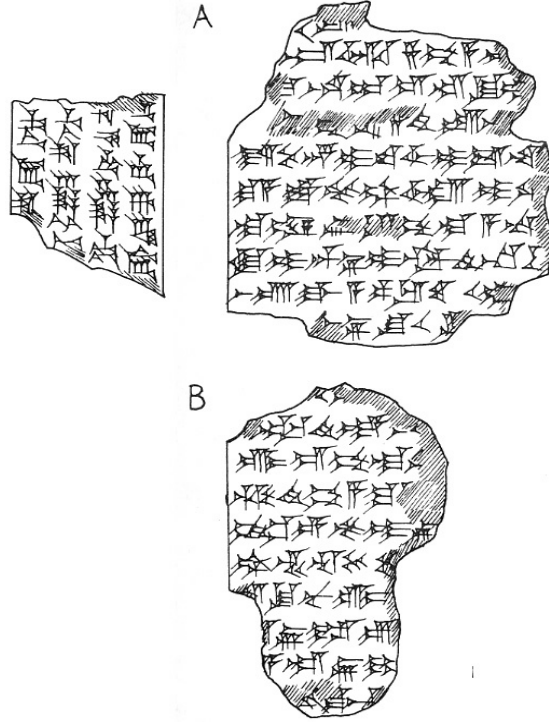
Harita I: Masennu Yahalu'nun Eyalet Sınırları
(Kaynak: Parpola-Porter 2001)

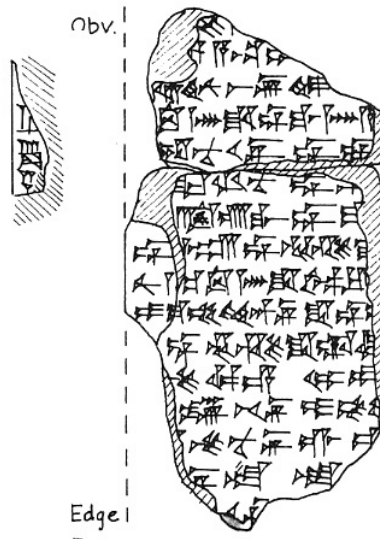
Şekil I: Yahalu'ya ait Küp Şeklindeki Yazıt (Millard 1994)

Şekil II: SAA 01, 046.

Şekil III: SAA 01, 049.

Şekil IV: SAA 15, 024.

Şekil V: SAA 01,065.

KAYNAKÇA

- BARJAMOVIĆ, Gojko, “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879 – 612 BCE”, in J. Duindam, T. Artan & M. Kunt (eds.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective, Rulers & Elites: Comparative Studies in Governance Vol. I*, Leiden, Brill, 2011, pp.27-61.
- BEDFORD, Peter, *Empire and Exploitation: The Neo-Assyrian Empire*, Social Science History Institute, Stanford University, May 21-22, 2001.
- CAD A, Vol. I: *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Editorial Board: I.J.Gelb, B.Landsberger, A.L.Oppenheim, E.Reiner, Vol.I,4. Baskı Chicago 1998, pp.32-35.
- CAD M, Vol. X: *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Editorial Board: M.Civil, I.J.Gelb, A.L.Oppenheim, E.Reiner, Vol.10, 3. Baskı, Chicago 2004, pp.363-364.
- CAH III/2: GRAYSON, A.Kırk, “Assyrian Civilization”, (ed.) John Boardman, İ.E.S.Edwards, N.G.L. Hammond, E.Sollberger, C.B.F.Walker, *Cambridge Ancient History III/2*, The Cambridge University Press, Second Edition, UK 2008, pp.194-229.
- CANCIK-KIRSCHBAUM, Eva, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Çev. Aslı Yarbaş, İzmir, İlya İzmir Yayınevi, 2004.
- ÇAMBEL, Halet, *Karatepe-Arsıntaş: The Inscriptions, Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol.II*, *Untersuchungen Zur Indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft.Nf.*, Berlin 1998.
- FOSTER, Benjamin, “A New Look at the Sumerian Temple State”, *JESHO*, XXIV/3, 1981, pp.225-241.
- GRAYSON, A.Kırk, “Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eight Centuries”, *State Archives of Assyria Bulletin*, VII/1, 1993, pp.19-52.
- HECKER, Bernice Varjick, *The Biradical Origin of Semitic Roots*, PhD Dissertation, The University of Texas at Austin, May 2007.
- HENSHAW, Richard A., “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times I”, *JAOS*, 87/4, Oct.-Dec.1967, pp.517-525.
- , “The Office of Šaknu in Neo-Assyrian Times II”, *JAOS*, 88/3, Jul.-Sep.1968, pp.461-483.
- HESS R.-TSUMURA, D.T., *Ancient Near Eastern, Literary and Linguistic Approaches to Genesis I-II*, Vol.4, USA 1994.
- JONES, F.N., *The Chronology of the Old Testament*, USA 2005.
- KÖROĞLU, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2006.

- MATTILA, Raija, *The King's Magnates, A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, State Archives of Assyrian Studies (SAAS) XI, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1999.
- MCINTOSH, Jane R., *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, California 2005.
- MILLARD, Alan, “The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC”, *State Archives of Assyria Studies*, Vol.II, Helsinki 1994.
- PARPOLA, Simo, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Ashurbanipal, Part II: Commentary and Appendices*, AOAT Bd.5/2, Verlag, Neukirchen-Vluyn 1983.
- PARPOLA, Simo-Porter, M., *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*, Helsinki 2001.
- POSTGATE, J.N., “Assyria: the Home Provinces”, *Neo-Assyrian Geography*, (ed.) Mario Liverani, Università di Roma “La Sapienza”, Dipartimento di Scienze storiche, archeologiche e antropologiche dell' Antichità, Quaderni di Geografia Storica 5, Roma 1995.
- REYHAN, Esma, “Hititler'de Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, C.2, S.4, Ankara 2009, s.157-174.
- SAA 01: PARPOLA, Simo, *The Correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West*, State Archives of Assyria, Volume I, Helsinki 1987.
- SAA 05: LANFRANCHI, G. B. and PARPOLA, S., *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*, State Archives of Assyria, Helsinki 1990.
- SAA 06: KWASMAN, T. and PARPOLA, S., *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon*, State Archives of Assyria, Helsinki 1991.
- SAA 14: MATTILA, R., *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part II: Assurbanipal Through Sin-šarru-iškun*, State Archives of Assyria, Helsinki 2002.
- SAA 15: FUCHS, A. and PARPOLA, S., *The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces*, State Archives of Assyria, Helsinki 2001.
- SAA 16: LUUKKO, M. and BUYLAERE, G. Van, *The Political Correspondence of Esarhaddon*, State Archives of Assyria, Helsinki 2002.
- SINGER, Itamar, “The AGRIG in the Hittite Texts”, *Anatolian Studies*, Vol.34, London 1984, s.97-127.
- WHITTAKER, Gordon, *The Case of Euphratic*, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol.2, No.3, 2008, pp.156-168.